

OSMANLI KİMLİĞİNDEN TÜRK ULUSUNA: MODERNLEŞEN TÜRKİYE'DE MİLLİ KİMLİK POLİTİKALARI (1908-1918)

FROM THE OTTOMAN IDENTITY TO THE TURKISH NATION:
NATIONAL IDENTITY POLICIES IN TURKEY WITHIN THE
MODERNIZATION PROCESS (1908-1918)

Nergiz AYDOĞDU*

Geliş Tarihi/Received:23.10.2020

Kabul Tarihi/Accepted:12.12.2020

AYDOĞDU, Nergiz, (2021), "Osmanlı Kimliğinden Türk Ulusuna: Modernleşen Türkiye'de Milli Kimlik Politikaları (1908-1918)", Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/1, ss. 59-72.

Öz

Modernleşme süreci Türkiye'sinde siyasi ve sosyal dönüşümün çok tartışılan alanlarından biri de milli kimlik olgusunun kapsam ve özellikleridir. Osmanlı Devleti'nden ulus devletine geçiş sürecinde Osmanlılık ve Türklük kimliği üzerinden en gerilimli tartışmaların odak noktasının milli kimliğin inşası meselesi olduğu açıktır. Türkiye'deki siyasi ideolojilerin milli kimliğin tanım ve özellikleri söz konusu olduğunda Müslüman ve gayrimüslim toplulukları öteki ve yabancı kılacak tanım ve tavsiflerde bulunarak Türklük, Müslümanlık ve Batılılık özelliklerini öne çıkaran tanımlamalarda buldukları görülmüştür. Türkiye'de milli kimliğin etnik ve kültürel özelliklerinin On dokuzuncu yüzyıl siyasal ideolojilerince öncelik ve sıralaması değişirken, Türk kimliğinin etnik ve kültürel özelliklerinin içerik ve yorumlarının da farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Meşrutiyet dönemi siyasal partilerinde, konumu bakımından zayıflayan ve sahip olduğu yetkiler anayasal hükümlerle sınırlandırılmak istenen bir padişah portresi vardır. Sultana bağlılık ve saygının azalması zaman içerisinde seküler bir hukuk düzeninin alanının genişlemesi ile alakalıdır. Türk Milli kimliğinin inşası sürecinde, geleneksel toplumsal yapının eleştirisi, bunun yanında halkın bütününe hukuk-siyasiesini güvence altına alan bir demokratik yapılanma siyasal parti programlarında yer almıştır. Osmanlı devletinde yaşayan farklı etnik ve inançta halkların devlete olan bağlılığını sağlamaya dönük çabalar, dönemin siyasi parti programlarında demokratik ilke ve politikaların belirginleşmesini gerektirmiştir. Modern Türkiye'nin köklerini oluşturan ve insan unsuru bakımından Osmanlı dönemi Türk toplumunun bir devamı olan Türk toplumunun, Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine geçişi, siyasi ve sosyal olarak kimlik değişiminin temel problemleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu dönemin siyasi parti programları, tüzük ve beyannameleri, siyasi partilerin yayın organlarında Osmanlılık, İslamlık ve Türklük kavramlarına ilişkin yaklaşımlar, kimlik siyasetinin öncelikleri bu çalışmada incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Kimlik, Osmanlı Kimliği, Türklük, Vatandaşlık, Modernleşme.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırklareli, nergiz.aydogdu@klu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4651-2629>).

Abstract

One of the most debated areas of political and social transformation in Turkey, which is within the modernization process, is the scope and characteristics of the national identity phenomenon. It was obvious that the focal point of the tensest debates over the identity of Ottomanism and Turkishness during the transition period from Ottomanism to the nation-state is the question of the construction of national identity. When it comes to the definition and characteristics of national identity, it was observed that the political ideologies in Turkey make definitions highlighting the characteristics of Turkishness, Islamism, and Westernism by making definitions and characterizations that would make the Muslim and non-Muslim communities other and foreign. While the priority and rank of the ethnic and cultural characteristics of the national identity in Turkey were changed by nineteenth-century political ideologies, the content and interpretations of the ethnic and cultural characteristics of the Turkish identity were observed to differentiate. In the political parties of the Constitutional Era, there was a portrait of a sultan who became weakened with regard to his position and whose powers were intended to be limited by constitutional provisions. The decrease in loyalty and respect for the sultan is related to the expansion of the area of a secular legal order over time. In the process of building the Turkish National identity, the criticism of the traditional social structure, and also, a democratic structuring securing the political rights of the whole people were included in the political party programs. The efforts to ensure the loyalty of the people of different ethnicities and beliefs living in the Ottoman state to the state required the democratic principles and policies to become evident in the political party programs of that period. The transition of Turkish society, that forms the roots of modern Turkey and is a continuation of the Ottoman period Turkish society with regard to human factor, from Ottoman identity to Turkish identity, and main problems of political and social identity change constituted the subject of this study. The political party programs, regulations and statements of this period, the approaches regarding the concepts of Ottomanism, Islamism and Turkism in the media organs of political parties, and the priorities of identity politics were examined and evaluated in this study.

Keywords: *National Identity, Ottoman Identity, Turkishness, Citizenship, Modernization.*

Giriş

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devleti’nin kendi coğrafyasında artarda başlayan milliyetçilik isyanlarına karşı siyasi bütünlüğünü korumaya çalıştığı, merkezileşme ve demokratikleşmeye dönük politikalar ürettiği bir zaman dilimidir. Bu dönem, Tanzimat’ın yenileşme politikalarının sürdürüldüğü, eğitim politikaları ile ekonomik kalkınmanın desteklendiği, meclisin açılışı ile birlikte devletin güncel sorunlarının farklı düşünce ve ideolojilere sahip gruplarca daha açık olarak tartışıldığı zengin bir düşünce atmosferine sahiptir.

II. Meşrutiyet dönemi siyasi partileri, her ne kadar pek çoğu kısa bir sürede kurumsallaşamadan faaliyeti son bulmuş olsa bile, ülkenin siyasi bütünlüğünü sağlamak, farklı inanç ve köklerdeki toplulukları bir arada tutmak, uzlaştırmak, bilim, düşünce ve teknolojiye ilerlemeyi sağlamak, ekonomik kalkınma ve sanayileşmeye imkân hazırlamak gibi amaçlara sahiptir. Siyasi partiler, hedeflerini gerçekleştirmek için farklı usul ve yöntemleri tercih etmektedirler. II. Meşrutiyet döneminde siyasi partilerin, düşünce ve ideolojik olarak farklılaşmasında bağlı oldukları siyasi örgüt, topluluk ve müttefik grupların etkisi vardır. Türk siyasi düşüncesinde II. Meşrutiyet dönemi siyasi partileri, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde izlenen kimlik politikalarının belirlenmesinde ve Tanzimat’tan itibaren yönetici elitin temel meselesi olan modernleşme, yenileşme ve demokratikleşme süreçlerinin yönetilmesinde katkıları bakımından çok önemlidir.

Modern Türkiye’nin köklerini oluşturan ve insan unsuru bakımından Osmanlı toplumunun bir devamı olan Türkiye halkının, Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine geçişi, siyasi ve sosyal olarak kimlik değişiminin temel problemleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu dönemin siyasi parti programları, tüzük ve beyannameleri, siyasi partilerin yayın organlarında Osmanlılık, İslâmlık ve Türklük kavramlarına ilişkin yaklaşımlar, kimlik siyasetinin öncelikleri bu çalışmada incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Parti Programlarında Osmanlı Milliyetçiliği ve İttihat-ı Anasır Politikası

Tanzimat’ın ileri gelen paşalarının Osmanlı tebaasını vatandaşlık bağı ile padişaha ve siyasi otoriteye bağlayarak bir Osmanlı kimliği yaratma çabasına ilişkin vatandaşlık politikaları, II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası tarafından da sürdürülmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı ele geçirdikten sonra “vatanın bütünlüğü”, “Osmanlılık” kavramlarını cemiyetin resmi ideolojisi olarak savunmaya başlamış, siyasal programında, devletin bütünlüğünü koruma idealini eşitlikçi politikalarla, ayrılıkçı hareketlerin önüne geçme anlayışı ile savunmuştur¹. Cemiyet, 1908’de iktidarı ele geçirme pratiği üzerinden hareketle, Meşrutiyet’in ilanı sonrasında Anadolu’da da örgütlenme yoluna gitmiştir. Toplumsal tabanını genişletmeye dayalı olarak cemiyetin faaliyetleri, siyasi ve iktisadi gelişmelere karşı hızlı ve dinamik bir tutum geliştirebilmesine imkân sağlamıştır. 1908’de Avusturya’nın Bosna-Hersek’i ilhaki ve Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilanı, büyük kentlerde cemiyetin organize ettiği boykotlarla, Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarınca protesto edilmiştir².

İttihat ve Terakki Fırkasının devletin bütünlüğünü sürdürmeye dayalı politikalarının yanında programında güçlü bir siyasal otorite, merkezileşme, ekonomik kalkınma ve Osmanlı halkının çağdaş medeniyet seviyesine yükseltilmesi gibi amaçları vardır. Sözünü ettiğimiz bu programda, geleneksel toplumsal yapıya ilişkin eleştiri, demokratik düzenin kurumsallaşması, Osmanlı unsurlarının etnik kimliğe dayalı taleplerinin, eşitlik politikaları ile karşılanması, söz konusu halkların ikna edilmesi de benimsenen ilkeler arasındadır. Bunun yanında dönemin yönetici ve aydınlarınca “millet-i hâkime”nin uğradığı haksızlıkları

1 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 61-64; Baran Hocaoglu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s. 24.

2 Umut Karabulut, *İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2014, s. 46-50.

ortadan kaldırmak, devletin politik uygulamaları karşısında ve toplumda sosyal mevkiini, hak ettiği saygıyı tekrar kazandırmak düşünceleri de vardır.

Tanzimat döneminde Yeni Osmanlı aydınların Türk toplumunun esnaf ve zanaatkarlık, bilim ve düşüncede geç kalmışlığına ilişkin öncül tespit ve önerileri, ezilmiş bir Türk/ Anadolu halkının mevcut durumunu iyileştirmeye dayanan bir anlayışın gelişmesine neden olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin hemen hemen tüm parti programlarında bu düşünce mevcuttur³. Millet-i hâkimenin ulusal bir kimlik bilincine gecikmişliği, devletin son iki asrında, Türk halkının çiftçi, memur ve asker olarak sınırlı bir eğitim ve zenginliğe sahip olmasına bağlanmıştır. Bu süreçte devlet yönetimine katılmayan gayrimüslimler, ticaret, sanayi ve serbest mesleklerde zenginleşmiş, zamanla içlerinde Avrupa’da eğitim görmüş, bilim ve düşünceye yatkın güçlü bir burjuva sınıfı oluşmuştur⁴.

İttihat ve Terakki Fırkasının millet-i hâkimenin mevcut durumunu iyileştirmeye dayalı politikaları “ittihad-ı anasır” politikasına rağmen yürütülen bir faaliyet değildir. Cemiyetin kuruluş programının ikinci maddesi “umumun menâifini milliyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep taraftarlığı dışında gözeten bir politikayla sürdürüleceğini belirtir⁵. Birinci Jön Türk Kongresini (1902) takiben Paris’te kurulan “Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Nizamname-i Esasisi’nin üçüncü maddesinde ise cemiyetin ittihad politikalarına “bir ittihad-ı samimî vücuda getirmek, vatanın terakki ve itilâsına Osmanlıları elbirliğiyle çalışmağa sevk ve teşvik etmek” amacı eklenir.

Jöntürkler, Tanzimat yöneticilerinin gerçekleştirmeye çalıştıkları merkezleşme idealini devam ettirirler. Bu sebeple İttihat ve Terakki Fırkasının iktidar faaliyetleri, kararlı merkezleşme politikalarını içerir. Parti, merkezleşme politikalarını, “ittihad-ı Osmani” politikası ile birlikte sürdürmüştür. Vilayetlerde idari ve mali yönetimde birlik arayışı, merkezleşme politikalarının bir parçasıdır⁶. Muhalefet partilerince, İttihat ve Terakki Partisinin merkezleşme politikaları, özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi mensuplarınca, kamu kurumlarında ve yazışmalarda resmi dil olarak Türkçe’nin kullanılması, Türkleştirme/ Türkçülük aracı olarak görülmüş ve eleştirilmiştir⁷.

Meşrutiyet dönemi aydınları, Jöntürkler, Osmanlı kavramını ve Osmanlılık siyasetini farklı mana ve muhtevada anlamaktadır. Bu konuda tam bir görüş birliğine sahip değillerdir. Abdullah Cevdet, 1907 tarihli bir yazısında Osmanlılık ideolojisini “ortak bir vatan sevgisi” ideali ile sağlanabileceğini dile getirmiştir⁸. Osmanlılık politikaları, bazı İttihatçılar için Türklüğün önüne geçen zamanla olumsuz sonuçlar doğuran bir politikadır. Hüseyin Cahit, Osmanlı kavramını gerçekte var olmayan, sunî bir kavram olarak değerlendirir. 1908 devriminin Türklüğü boğan, Osmanlılığı yaratan bir devrim olduğunu ifade eder: “İstibdad devrinde dahi Türklük üzerindeki örtüyü silkeleyip kendini gösterme kudretine sahipken, Meşrutiyetin ilanıyla bütünüyle kaybolmağa mahkûm olmuştur”⁹.

Prens Sebahattin’in “Umum Osmanlı Vatandaşlarına Beyanname” (Kahire, 1901) başlıklı bildirisi bütün Osmanlı kavimlerinin ortak bir çıkarda buluşarak, II. Abdülhamit

3 İttihat ve Terakki Fırkasının maliye nazırı Cavit Bey, Liberal bir iktisat anlayışının savunuculuğunu yapmış, sermaye birikiminin önemine dikkat çekmiştir. Bu dönemde İktisadiyat mecmuasında Ziya Gökalp ve Tekin Alp, milli iktisadın teorik temellerine dair önemli metinler kaleme almışlardır. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 25-30.

4 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 67.

5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, I. İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 70.

6 Françoise Geogron, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 33.

7 Şehbenderzade Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası*. Haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s. 43; Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”, *Tanzimat Ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 88-116.

8 M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981, s. 216.

9 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 69.

Osmanlı Kimliğinden Türk Ulusuna: Modernleşen Türkiye’de Milli Kimlik Politikaları (1908-1918)

istibdadına karşı birleşmelerini talep etmektedir. 1902 Jön Türk Kongresi bu bildirin tesiriyle toplanmıştır. Mizancı Murad Bey ise Mısır’da yayınladığı *Mizan* dergisinde “Partimizin Hatt-ı Hareketi” başlıklı yazıda İttihat ve Terakki Fırkasının amacının ülkedeki bütün gayrimüslim unsurlarla birlikte Müslümanların Osmanlı milletini oluşturacağını belirtir. Fakat Mizancı Murad Bey’in Osmanlılık fikri yeni bir yaklaşım ve milliyetler arasında bir hiyerarşi öngörür. Buna göre Milli Türkiye’yi oluşturan esas unsur Türkler yani “unsur-ı asliye-i hükümet”tir. Müslümanlar ise “millet-i hâkime makamında olan İslâm” halkıdır. Gayrimüslim halklar ise millet-i hâkime ile yaşayan Osmanlı kimliğini taşıyan halklardır¹⁰.

Osmanlı Ahrar Fırkasının 1324 tarihli dâhili nizamnamesinde Partinin amaçları arasında Osmanlı halkları arasında dostane bir ilişkinin kurulması ve bunun yanında demokratik işleyişe halkın alıştırılması olduğu ifade edilir. Ahrar Fırkası, Tanzimat’ın siyasi eşitlik anlayışı ile devletin bütünlüğünü sağlama idealini sürdürmüş, gayrimüslim tebaanın askerliğe tabi olmasını programında kabul etmiştir. Partinin on beşinci maddesi ise Müslüman halkın eleştirdiği imtiyazların sürdürülmesi anlayışını içerir. İlk örgütlü muhalefet olan Ahrar Fırkası, Prens Sebahattin’in organik bağlantısının olmadığına dair bütün açıklamalarına rağmen, O’nun siyasal görüşlerini temsil etmiştir¹¹.

Ahrar Fırkası, adem-i merkezîyet ilkesi ile farklı etnik kimliklere sahip Osmanlı tebaasını, kendi yönetiminde söz sahibi olarak, devletin birliğine katkı sağlamak istemiştir. Prens Sebahattin’in adem-i merkezîyet ilkesini Osmanlı Devleti’nde uygulama ve devletin mahalli problemlerinin bu şekilde önüne geçme ideali, Ahrar Partisi tarafından benimsenmiştir. Partinin Osmanlı mülkünde, etnik bir eşitlik anlayışı ve vatandaşlık ideali, İttihat ve Terakki mensubu olan siyasetçilerce “devleti parçalama ve bölme, vatana ihanet” eleştirilerine neden olmuştur. Ahrar Partisi, etnik eşitlik ilkesinin savunuculuğunu yaparken “Türkçülük” akımının karşısında yer almıştır¹².

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönetiminde iktidarı kimse ile paylaşmak istemeyen Ahmed Rıza’nın katı tutumuna karşı cemiyetin kuruluşundan itibaren içinde yer alan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ile birlikte meclis dışında Osmanlı Demokrat Fırkasını kurdu. Söz konusu parti, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Türkçülük politikalarının devletin diğer tebaasını küstürdüğü, ayrılıkçı hareketleri beslediği bu sebeple “demokratik meşrutiyetçi” bir çizgiye ihtiyaç olduğunu programında ifade ediyordu¹³. Osmanlı Demokrat Fırkası, “Osmanlı” kimliğini yaşatmak isteyen, ayrılıkçı ve etnik hareketleri kendi bünyesinde eriterek devletin bütünlüğünü sağlama amacı güden bir partidir. Osmanlı Demokrat Fırkasının programında, halkın mensup oldukları sosyal sınıflarla adlandırılması, programa dâhil edilmesi parti programları içerisinde ilktir¹⁴.

Osmanlı Demokrat Fırkası, programının dokuzuncu maddesinde, Osmanlı devletinin sınırları içerisinde bütün ilkokullarda eğitimin yerel dillerde verilmesi gerektiğini belirtir. İttihat-ı anasır politikasının bir gereği olarak düşünülen bu madde, bütün Osmanlı halklarının ilerlemesi, medeniyet seviyesine ulaşması ve daha özeldede Avrupa devletleri

10 Gülbeyaz Karakuş, *Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları Mizan Gazetesi Örneği*, Marmara Üni. S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 103.

11 Tunaya, *a.g.e.*, s. 195-201; Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 80; Oğuz Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*. İ. Ü. S. B. E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 144-146

12 Kaan, 2008, s. 149-150. Osmanlı Ahrar Fırkasının programında haklar eşitliği anlayışı şu maddelerde vücut bulur: “Madde 14: Osmanlıların mebus intibahında, memuriyetlere tayininde cins ü mezhep tefrik edilmeyerek mücerred ehliyet ve liyakatleri nazar-ı dikkate alınacağı gibi anâsır-ı Osmaniyenin adilâne bir surette bu hakka nailiyetleri hususuna itina edilecek ve bilumum Osmanlılar ahz-ı asker kanununa tabi bulunacaklardır.

“Madde 15: Edyânın serbest-i icrası ve cemâat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazât-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı esasları mahfuz kalacaktır”. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, s. 190.

13 Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

14 Osmanlı Demokrat Fırkası Programı, Parti-i ‘İbad yani Genç Demokrat Partisi Siyasi Programı, (1325/1909), s. 1. Ayrıca bkz. Tunaya, *a.g.e.*, s. 212; Somel, *a.g.m.*, s. 110.

gibi sanayileşmesi düşüncesini taşır¹⁵. Osmanlılık ideolojisini sürdüren bu parti bünyesinde Arnavut, Ermeni, Hınçak ve Taşnak parti mensuplarını, Bulgar komitecilerini barındırmıştır. Söz konusu gruplarda partinin programını ve temel ilkelerini kendi idealleri çerçevesinde “kullanılabilir bir araç” olarak görmüşlerdir.

Türk Milli kimliğinin inşası sürecinde, yönetici ile yönetilen arasındaki hiyerarşi ve yöneticilerin üstünlüğü anlayışına dayanan geleneksel toplumsal yapısının eleştirisi, bunun yanında halkın bütününün hukuk-ı siyasesini güvence altına alan bir demokratik yapılanma siyasal parti programlarında yer almıştır. Osmanlı Demokrat Partisi, bütün Osmanlıların vergi verip vermemesine bakılmayarak oy kullanma hakkının genişletilmesini talep etmektedir¹⁶. Osmanlı Demokrat Fırkasının siyasi lideri olan Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti’nde halkın eğitim ve kültür seviyesinin iyileştirilmesi, demokratikleşme ve iktisadi anlamda kalkınmanın yaratılabilmesini eserlerinde dile getirmiştir. Toplumsal gelişmeyi sağlayabilmek için İslâm’ın ilmi teşvik eden, eğitimin önünü açan ilke ve emirlerini kullanarak, modern ulus devletlerin temel siyasi ilkelerinden biri olan iyi yurttaş yetiştirilmesi ve toplumsal siyasal düzenin sağlanması amaçlarını gerçekleştirmek istemiştir¹⁷.

Abdullah Cevdet ve *Osmanlı* gazetesinde yayın yapan Jöntürklerin siyasi faaliyetlerinin başlangıcında “Osmanlılık” kimliğini korumak ve yüceltmek gibi bir siyasal politikayı benimsemekle birlikte, Osmanlı tebaası olan farklı unsurlara kavmiyet özelliklerini koruyacak bir meşruiyet yönetiminde birleşmelerini vaat ettiklerini görmekteyiz. Tunalı Hilmi Bey ise 1911 yılında yazdığı bir metinde Osmanlılığı Türklüğün önüne koyarak “Osmanlılık Türklük demek değildir... Ne kimseye zarar verir, ne de bir milliyete dokunur! Böyle olunca Osmanlı olmayacak kim bulunur? Geliniz... hep birden Osmanlı olunuz... Bu ayrılıklardan belalardan kurtulunuz” sözleriyle Osmanlı milliyetçiliğini savunmaktadır¹⁸. Abdullah Cevdet, Ahmed Rıza, Tunalı Hilmi Bey ve başka Jöntürkler, Osmanlı devleti içerisinde uyanmaya başlayan kavmiyet hareketine, milliyetçilik ideolojisine karşıt, kurgusal, yapay bir kavram olarak Osmanlı kimliğini savunmuşlar, Osmanlılığı bir tür Türk milliyetçiliğinin önünde “ön” milliyetçilik olarak kurgulamışlardır¹⁹.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (1909), Arap, Arnavut ve Rum mebuslarca kurulmuş ve programında öncelikli politika olarak Osmanlı ittifadı siyasetini gerçekleştirmek yer almıştır²⁰. Söz konusu fırkanın milletvekilleri 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Partisi’ne katılmışlardır. “İttihad-ı Osmani” politikasına inanan çoğunluğu bürokratik kadrolardan oluşan Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının düşünceleri Hürriyet ve İtilaf Fırkasının programında görmek mümkündür. Söz konusu partinin on altıncı maddesi, devletin birliği ve bütün unsurlarla birlikte varlığını sürdürmesini amaçlar: “Firkamızca ittifad-ı anâsır gayesi ancak anâsır ve akvâm-ı muhtelifenin menfaat-i hakikiyelerinin yek-diğeriyle ve vahdet-i Osmaniye ile telifinde aranılacaktır” yani Osmanlı devletinde yaşayan bütün unsurların gerçek çıkarlarının birbiriyle ve Osmanlı bütünlüğüyle uyumlu hale getirilmesi birliği sağlayacaktır²¹. Söz konusu parti programında Arnavut, Arap, Bulgar, Rum, Sırp halklarına verilecek haklar ile devlete olan bağlılıklarının sağlanabileceği inancı vardır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının parti programı da Osmanlılık politikasını savunuyor, liberal fikirleri, şahsi teşebbüsü geliştirmeyi hedefliyordu. Bu anlamda parti yönetimi, çoğulcu ve demokratik bir anlayışa sahiptir. Prens Sebahattin’in Osmanlı Devleti’nin siyasi yönetimi için önerdiği, azınlık unsurların kendi etnik kimliklerini koruyabileceği,

15 Osmanlı Demokrat Fırkası Programı, 1325, s. 2.

16 Haniođlu, *a.g.e.*, s. 145.

17 Haniođlu, *a.g.e.*, s. 131-133.

18 Haniođlu, *a.g.e.*, s. 213.

19 İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, s. 32.

20 Tunaya, *a.g.e.*, s. 241-251.

21 Birinci, *a.g.e.*, s. 261; Somel, *a.g.m.*, s. 111.

anadilinde eğitim görebileceği bir yönetim ilkesini benimsemiştir. Söz konusu anlayış, gayrimüslim unsurların partiye olan ilgisini artırmıştır²². Hürriyet ve İtilaf Fırkasının, İttihat Terakki Fırkasının katı merkezîyetçi uygulamalarına tepkisi bu anlayışın gereğidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının on yedinci maddesi, her bir milletin, kendi kültürünü yaşatmaya dönük dernekler kurabileceğini, kültürel faaliyetlerde bulunabileceğini belirtir. Yirminci madde ise ilköğretimlerde anadilde öğretim yapılması ilkesini benimser²³.

Osmanlı kimliğini Türklüğün önüne koymakta bir sakınca görmeyen II. Meşrutiyet döneminin siyasi partileri, Arnavut ve Yemen isyanları sonrasında “Osmanlılık” idealinden Türkçülük ideolojisine doğru yönelmeye başlayacaklardır.

2. Parti Programlarında Bütünleşen İki Kimlik: İslâmlık ve Türklük

Tanzimat düşüncesi modernleşme hareketleri, devletin terakki etmesi anlayışına dayalı bir dizi reformun gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Meşrutiyet dönemi hükümetler de devleti yaşatma siyasetinin bir parçası olarak yenileşme düşüncesini siyasi politikalarının merkezine almışlardır. Yenileşme, Müslüman tebaa tarafından şüphe ile karşılanmış bir olgudur. Tanzimat hükümetlerinin yenileşme politikaları Müslüman tebaa ile hükümetin ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Tanzimat’ın eşitlik politikaları, İttihat ve Terakki Partisi tarafından da sürdürülmüştür.

İttihad ve Terakki Cemiyeti siyasi olarak İslâm olmanın ötesine geçen ve İslâmlığı Osmanlılık kimliğinin arkasına koyan bir politika izlemiştir. Jöntürk yayınlarında, Türklük ile İslâmlığın aynı manaya geldiği, hatta iki kelimenin iç içe geçen anlamlar taşıdığı pek çok metinde belirtilmiştir. Yüzyılın sonuna doğru, Osmanlılık, İslâmlık, Türklük kimliklerinde Türk unsurun asıl ve temel unsur olarak görülmeye başladığı da belirtilmelidir²⁴.

1324-1908 tarihinde kurulan Fedakarân-ı Millet Cemiyetinin programında Saltanat-ı Osmaniyenin kadim usul ile devamı, usul-i meşvereti korumak, Kanun-ı Esasî’nin tadili gibi maddelerin yanında “Osmanlı sancağı altında yaşayan akvâm-ı muhtelif beyinde” uhuvvet (kardeşlik) tesis etmek ifadeleri yer alır. Söz konusu parti tarafından toplumda tesis edilecek ittihadın aracı olarak düşünülen uhuvvet kavramı, II. Meşrutiyet döneminde İslâmcı aydınlar tarafından İslâm olan ve olmayan arasındaki hukuki anlamda hiyerarşiyi, eşitsizliği yumuşatan bir kavram olarak kurgulandığını ifade edebiliriz²⁵.

İttihat ve Terakki Fırkasının ittihad-ı anasır ve demokratikleşme politikaları, parti içerisinde dini hassasiyetlerin gözetilmesi gerektiğini savunan muhalif bir kesimin doğmasına neden olmuştur. 21 Şubat 1910’da kurulan Ahali Fırkası, programında hükümetin merkezîyetçi politikalarını reddediyor, eşitlikçi uygulamalardan rahatsızlığını dile getiriyor ve dini değerlerin daha fazla dikkate alınmasını talep ediyordu. Dini özgürlüklerin genişletilmesini savunmakla birlikte Ahali Fırkası, gayrimüslim cemaatlere mesafeli olmuştur. Söz konusu parti, dini eğitimin iyileştirilmesi, Arapça eğitime önem verilmesi ve yaygınlaştırılması taleplerini dile getirmiştir²⁶. Ahali Partisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin zaman içerisinde belirginleşen Türkçülük ideolojisini, laik hukukun yaygınlaştırılması gibi politik yaklaşımları reddetmiştir. Bu bakımdan İslâmcı çevrelerin, Arnavut ve Arap milletvekillerinin rağbet gösterdiği bir Parti olmuştur. Söz konusu kadro, meclis içerisinde daha güçlü bir muhalefet oluşturabilmek amacıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılmıştır²⁷.

22 Birinci, *a.g.e.*, s. 57; Tunaya, *a.g.e.*, s. 296-299.

23 Birinci, *a.g.e.*, s. 261.

24 Hanoğlu, *a.g.e.*, s. 151.

25 İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003, s. 286-287.

26 Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 165

27 Tunaya, *a.g.e.*, s. 241; Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

Meşrutiyet dönemi siyasal partilerinde konumu bakımından zayıflayan ve sahip olduğu yetkiler anayasal hükümlerle sınırlandırılmak istenen bir padişah portresi vardır. Sultana bağlılık ve saygının azalması zaman içerisinde seküler bir hukuk düzeninin alanının genişlemesi ile alakalıdır. Ahrar Fırkasının (1324/1908) programında padişahın hiç söz edilmez. Ahrar Fırkasının beyannamesinde de Padişah sadece “Hükümdar”dır, “padişah-ı âlî-cenâb, padişah-ı hilafet-penah” gibi saygı ve bağlılık ifadeleri bulunmaz²⁸. Ahrar Fırkasının iktidara gelmesi durumunda padişahın yasama, yürütme ve denetleme vazifelerini nasıl icra edeceği bir başka ifade ile bu konuda padişaha nasıl bir konum tevdi edileceği açık değildir.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluş programında saltanata ve hilafete bağlılık ifade edilmekle birlikte, şartlı bir bağlılık söz konusudur. Cemiyetin 1325-1909 tarihli Nizamnamesinde birinci maddede geçen ifade şu şekildedir: “Cemiyet makam-ı hilafet ve saltanata hâdim-i meşrutiyet olan zat-ı Hazret-i Padişahiye zeval-i nâ-pezir bir hiss-i hürmetle merbuttur”. İslâm’ın kutsal mercii olan halifeye şartlı bağlılık zaman içerisinde saltanat ile arasına mesafe koyan, Türkçülük siyasetine yönelen cemiyetin programında aynen devam eder. Cemiyetin 8 Aralık 1908 tarihli nizamnamesinde sözünü ettiğimiz birinci madde küçük ifade değişiklikleri ile korunmuştur. Bu madde 1911 (1327) tarihli Kongrede düzenlenen nizamnamede de aynen bulunmaktadır²⁹.

İttihat ve Terakki Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup yayın organlarında padişah aleyhine yürütülen muhalif düşüncelere rağmen, propagandist bir söylemlerle halife-sultana olan bağlılığını dile getirmiştir. Parti, Hürriyet ve İtilaf Fırkasını, padişahın mukaddes şahsiyetini rencide etmekle suçlamış, padişahın kutsal şahsiyeti üzerinden siyaset yaparak üstünlük kazanmaya çalışmıştır. Siyasi parti programlarında, söylemlerinde Türk toplumunun siyasi olarak varlığını halife sultanın varlığı ile mümkün gören ve birlikte tanımlayan bir Türk kimliği söyleminin olduğu kabul edilmelidir. İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki siyasi çekişmede, İttihatçıların Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Rumlarla ittifak yapmak, Patrikhane’nin imtiyazlarını genişletmek, ekalliyetlere daha fazla hak tanımak gibi Türk halkı için şeniattan kabul edilen siyasi faaliyetler gerçekleştirmekle suçlarken, beraberinde halkın nezdinde kendi itibarlarını artıracak şekilde Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Padişahın kutsal şahsiyetini rencide etmekle itham etmişlerdir³⁰.

Yeni Osmanlı aydınların Osmanlı Devleti’nde gerçekleştirilecek modernleşme ve ilerlemenin “adil bir hükümdar”ın varlığı ile mümkün olabileceğine dair inancı Jöntürk aydınlarca da siyasal muhalefetlerinin ilk evresinde mevcuttur. Onlar da kendilerinden önceki muhalif aydınlar gibi ilerlemenin önünde en büyük engel olarak ehil olmayan devlet adamlarının kötü icraatlarını göstermektedirler. Bu bakımdan Mizancı Murad örneğinde olduğu gibi, Padişahı herkesten fazla sevmek ve övmek, devlet adamlarını ise eleştirmek siyasal muhalefetin önemli araçlarından biri idi³¹. Bu politika zaman içerisinde II. Abdülhamit’in Jöntürklerin taleplerine olumlu cevap vermemesi nedeniyle değişiklik göstermiştir.

Jöntürk yayınlarının bütününde saltanat makamına sadakat ile Sultan Abdülhamit’e olan sadakat birbirinden ayrılan bir düşüncedir. Bu bakımdan Jöntürk yayınlarında padişahın şahsiyetinin üzerinde bir saltanat makamına sadakat vurgulanır. Abdullah Cevdet’in İttihat gazetesinde de Sultan Abdülhamit’e olan muhalefet, Sultanın şahsiyeti üzerinden, İslâm’a olan samimiyetsizliği iddia edilerek dile getirilir. İttihat ve Terakki

28 Tunaya, *a.g.e.*, s. 183; Kaan, *a.g.t.*, s. 141.

29 Tunaya, *a.g.e.*, s. 116; Birinci, *a.g.e.*, s. 67.

30 Birinci, *a.g.e.*, s. 106.

31 Mardin, *a.g.e.*, s. 83. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Nizamnamesi’nin (1325-1909) 1. Maddesinde “Cemiyet makam-ı hilafet ve saltanata hâdim-i meşrutiyet olan zat-ı Hazret-i Padişahiye zeval-i nâ-pezir bir hiss-i hürmetle merbuttur” ifadeleri yer alır. Bu madde 1911 (1327) tarihli Kongrede düzenlenen nizamnamede aynen yer almıştır. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, s. 100, 116)

Cemiyeti mensupları gibi Abdullah Cevdet de İslâm toplumundan bir “millet” yaratmak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda hem İslâmi ilkeleri “toplumsal ilerleme”ye bir araç olarak kullanıyor hem de “hilafet” kurumuna özel bir önem atfediyordu³².

Bununla birlikte Jöntürk yayınları içerisinde saltanat makamını tahkir eden, aşağılayan yayınlar da yapılmıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adına, Paris’te yayınlanan *Vatan Tehlikede* isimli bir beyanname, padişahın şahsi mülkü ve hazinesinin denetlenmesi, sarayda israf derecesinde çalıştırılan kişilerin sayıca azaltılması, padişahın dinen nikahına alabileceği dört kadın dışında haremın dağıtılması gibi saltanat ve hilafetin izzet ve şerefine dokunacak ifadeler kullanır. Söz konusu risalede Osmanlı vatandaşları, Müslim, gayrimüslim, ulema, ümera ve zabitan-ı askeriye herkes birleşerek, padişahı halka hizmet vazifesine ve bir meclis teşekkül etmeye davet etmektedir³³. *Mizan* gazetesinde ise Mizancı Murad, sahib-i mülkün, garaz-kârâne hareketi ve had bilmezliği nedeniyle Sultana haddini bildirecek bir ricalin gerekliliğini ve halkın böyle bir hakkı olduğunu ifade etmekten çekinmez. Böylelikle Mizancı Murad, yazılarında sultani, sıradan halktan birinin seviyesine indirger³⁴.

Hatipzâde Ayetullah Bey *Kime Rey Verelim* başlıklı risalesinde, İttihat ve Terakki Fırkası muhalifi Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Sultan Abdülhamit taraftarı, hırsız ve yağmacı bir grup olarak değerlendirmektedir. Söz konusu partinin hükümete muhalefetinin nedenini, Abdülhamit taraftarlığı ve meşrutiyet düşmanlığı olduğunu iddia etmektedir³⁵.

Meşrutiyet döneminin farklı siyasi parti örgütlerinde bulunmuş, önemli simalarından Lütfi Fikri, saltanat ve hilafet makamına yönelen tenkitleri şiddetle eleştirmiş, Türk siyasi kimliğinin saltanat makamından bağımsız düşünülmemeyeceğini, hükümdarlığın milliyet önünde engel olmadığını ispata çalışmıştır: “İngiliz hükümdarları tebcil edilir iken en ziyade tebcil edilen İngilizliktir. Hükümdarsız bir İngiliz milleti zannetmeyiniz ki daha büyük olsun. Hükümdar bir millete bir şahsiyet, bir hüviyet ve hatta bir miknet, bir kuvvet verir”³⁶.

Balkan savaşlarından sonra Osmanlıcı, İslâmcı ve Türkçü aydınlar arasında ülkenin birliğinin hangi siyasi politika ile daha iyi sürdürülebilir olduğuna ilişkin hararetli tartışmalar vardır. Osmanlıcı kesimin temsilcisi Süleyman Nazif, İttihat gazetesinde *Türk Yurdu* yazarı Ahmed Ağaoğlu ile “Cengiz hastalığı” hususunda tartışmakta, Türklerin Moğol ve Tatarlarla olan ırk bağının zayıflığına dikkat çekmektedir³⁷.

3. Parti Programlarında Toplumsal İlerlemeye Dayalı bir Türk Kimliği İnşası

II. Meşrutiyet sonrası Türk siyasal partilerinde, parti programlarında dünya halklarına göre medeniyete gecikmiş bir Türkiye’nin çağdaş düşünce, bilgi teknolojisi ve yaşama biçimini hızlıca değiştirme ve “mesafeyi kapatma” anlayışının hâkim olduğunu görebiliriz. İttihat ve Terakki Fırkasının programının değişikliğine dair yapılan hazırlık çalışmalarında, Osmanlı devletinin kalkınması meselesi üzerinde duruluyor ve Parti programının on iki ve on üçüncü maddeleri sanayi ve ticaretin gelişmesine ayrılıyordu. Birinci Jön Türk Kongresini (1902) takiben Paris’te kurulan “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Nizamname-i Esasisi’nin ikinci maddesi, millet-i hâkimenin toplumsal ilerlemesine ilişkin bir madde olarak düşünülmelidir: “Her hususta sebab-i muvaffakiyet olan ahlâk-ı hasene-

32 Hanioglu, a.g.e., s.152-153.

33 Birinci, a.g.e., s. 114.

34 Karakuş, a.g.t., s. 113.

35 Hatipzâde Ayetullah, *Kime Rey Verelim?*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328, s. 9.

36 Lütfi Fikri, Lütfi Fikri, *Hükümdarlık Karşısında Milliyet Mesuliyet ve Tefrik-i Kuva Mesâili*. Akşam-Teşebbüs Matbaası, 1338, s. 7, 18; benzer bir yaklaşım için bkz. Tekin Alp, “İktisad nokta-i nazarından terbiye ve talim”, İktisadiyat Mecmuası, Yıl 1, sayı: 26, 25 Ağustos 1332, s. 1-3.

37 Çalen, a.g.m., s. 247.

yi milliyeyi takviye, ulûm-u maarif ve terakkiyât-ı medeniyye-yi hazırayı, adât-ı kavmiyye ve ihtiyacât-ı mevkiyemize tatbiken memalik-i Osmanıyye’de neşr ü tamime çalışmak”³⁸.

Osmanlı Demokrat Fırkası, (1325/1909) özellikle batı sömürgeciliğine karşı halkın korunması, sanayinin canlandırılması, çiftçinin kazancının güvence altına alınması, ziraat ve sanayi bankalarının kurulması, arazi kanunnamesinin “hâkimiyet-i ahali” kaidesine göre düzenlenmesini siyasi programında ifade etmektedir. Başta Abdullah Cevdet ve parti mensupları, toplumsal ilerleme ve gelişmeyi esas alan bir program ile ulemayı ve talebe-i ulumu kendi taraflarına çekmek istemektedir. Osmanlı Demokrat Fırkasının ikinci maddesi de halkın düşkün olduğu seviyeden kurtulması için kurulacak olan okul, kütüphane, sosyal hizmet kurumlarının zorunluluğunu dile getirmektedir³⁹. Parti’nin fabrika ve maden ocaklarında çalışan işçilerin haklarının korunmasına dair politikalar üreteceği programında belirtilir. Abdullah Cevdet ve Jöntürk hareketi, sömürge karşıtlığını, politik bir tutum olarak, Osmanlı halkının sevgisini ve sempatisini kazanmak için eserlerinde sıkça vurgulamaktadır. Bunun yanında onların Batı medeniyeti ve ileri toplumlara karşı, Abdullah Cevdet’in ifadesiyle “seyl-i huruşan” a mukavemet etmek Osmanlı Türk toplumunun başarabileceği bir şey değildir, “Hayat-ı millilerini ancak bu cereyana (medeniyet-i hazıraya) tabiiyet ile temin edebilirler”⁴⁰.

Cemaleddin Afgani’nin başlattığı Batı sömürgeciliğine karşı İslâm halklarını uyandırma ve müdafaa hareketi, Osmanlı Devleti’nde ittihad-ı İslâm politikasının yaygınlaşmasında itici bir güç olmuş, milliyet fikrinin Türk ve İslâm toplulukları içerisinde yayılmasına katkıda bulunmuştur⁴¹. Afgani, Müslüman toplulukların geri kalmasında “cinsiyet” e önem verilmemesini bir neden olarak görmüş ve Fars, Arap, Türk topluluklara ırka, milliyete önem vermelerini tavsiye etmiştir⁴². Abdullah Cevdet ve döneminin ittihatçılarının da Türkçülük ideolojisi ve söylemi geliştirmeden önce Müslüman Osmanlı toplumundan bir millet yaratmak adına “Batı karşıtlığı” ve “Batı sömürgeciliği karşıtlığı” nı kullanmış olduklarını ifade edebiliriz⁴³.

Jöntürk hareketi içerisinde Prens Sebahattin’in önderliğini yaptığı Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti’nin aydınlanmacı Batı düşüncesinin kaynaklarından, sanayileşmiş Batı toplumlarından ve özellikle liberal siyasi ve iktisadi düşüncelerden etkilenmiş olduğunu, Osmanlı Devletinde de medeni bir toplum inşa edebilmek için fikr-i teşebbüs ile teşebbüs-i şahsiyi geliştirmek ve milli bir ekonomi yaratmak istediklerini görüyoruz⁴⁴.

Osmanlıcılık düşüncesinin siyasi partilerin programlarında yer aldığı, siyasetçilerin bu ideolojiye ilişkin görüş ve ideallerini Meclis-i Mebusan’da tartıştıkları bir dönemde İstanbul’da Türkçülük düşüncesini kültürel bir değer olarak yaşatmayı amaçlayan bir dernek kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin siyasal hayatında zamanla daha fazla yer edinen Türkçülük ideolojisinin kurucu isimlerinin mensup olduğu bu dernek, Türk Derneğidir⁴⁵. Söz konusu dernek, dili, edebiyatı, yaşayış biçimi başka kültürlerin tesirinde kalmış Türk kültürünü, tekrar ortaya çıkarmayı, özellikle Batı kültürü karşısında, Türk kimliğini inşa etmeyi istemektedir.

Türk Ocağı’nın ilk nizamnamesinde Anadolu’da bulunan Kürt, Laz, Arnavut bütün toplulukları kavmiyet iddiasına kapılmamak şartıyla Türk olarak kabul edileceğine dair

38 Tunaya, a.g.e., s. 76.

39 Osmanlı Demokrat Fırkası Programı, 1325, s. 1.

40 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 234.

41 Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 62.

42 Akçura, a.g.e., s. 64.

43 Haniođlu, a.g.e., s. 153.

44 Haniođlu, a.g.e., s. 195-205; Toprak, a.g.e., s. 23 vd.

45 Akçura, a.g.e., s. 230.

Osmanlı Kimliğinden Türk Ulusuna: Modernleşen Türkiye’de Milli Kimlik Politikaları
(1908-1918)

bir anlayış dikkat çekicidir. Aynı zamanda Ocağın millet-i İslâmiyenin önemli bir unsuru olan Türkleri, ilmî, ahlâkî, iktisadî ve sosyal olarak yükseltmek amacı, siyasetin ve siyasi politikaların, siyasi partilerin dışında kalarak gerçekleştirilmek istenmektedir. Türkçülüğün ilk evresinde İslâmî motiflerin canlılığını görmek mümkündür. Ziya Gökalp, Türklerin bilim ve medeniyete hizmetlerini sayarken İbn Sina, Zemaşşeri gibi âlimlerini Türk olarak nitelene eğilimindedir⁴⁶.

Türk kültürünü, ortaya çıkarma ve yaşatma ideali Türk Yurdu dergisinin de programında olan bir maddedir. Dergi, Türklerin idealsizlikten kaynaklanan tembelliğini ve bilgisizlikten kaynaklanan Batı korkusunu ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Cemiyetin programının maddelerden biri de “Türk âleminin menfaatlerini müdafaa etmektir”⁴⁷. 18 Ağustos 1912 yılında kurulan Türk Ocağı Cemiyeti programının ikinci maddesi de cemiyetin amacını toplumsal ilerleme olarak amaçlar: “İslâm kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmî, ictimâî, iktisadî seviyelerinin ilerleme ve yükselmesiyle Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır”⁴⁸.

Türklerin siyasi devlet geleneği ve siyasal kültürlerine ilişkin bu dönemde modernleşme, demokratikleşme politikaları çerçevesinde yeni yaklaşım ve öneriler tartışılmaya başlamıştır. Gökalp’in eserlerinde yeni Türk kimliğine ilişkin yapmaya çalıştığı tanım ve tahliller, Türk milletinin Türk töresine bağlılığını zorunlu görmektedir. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkez kurul üyesi olduğundan cemiyetin siyasi, sosyal ve kültürel alanlardaki faaliyetleri ile ilgilenmiş, Türk toplumunun ilerlemesini, Türk milletinin yeniden yaratılmasını, Türklerin haricteki Türkler ile kaynaşması, İslâm’ın milli lisana, Türkçeye aktarılması ve Avrupa etkisini Türk kültürünün üzerinden kaldırmanın mümkün olabileceğini belirtmiştir:

“Türk milleti, bir millet olmak için ne yapmalı? Türklerin (Türkiye) namında bir devletleri vardır ki hakim olduğu buk’a dahilinde diğer kavimler de mevcuttur. Türkiye Türklerinin dinleri bütün İslâm kavimleri ile lisanları bütün Türk şubeleriyle müşterektir. Ma’şer itibarıyla haricte iki türlü iştiraki olan bu cemiyetin camia itibarıyla da Avrupa medeniyeti ile irtibatı vardır. O halde Türkiye Türkleri bir taraftan haricteki Türkleri kendi devletleri dahiline almağa, diğer taraftan İslâmiyeti millî lisana nakil etmeğe çalışmak ve aynı zamanda iş bölümü nokta-i nazarından da Avrupa milletleri gibi müstakil bir camia mahiyetini almak vazifesiyle mükelleftir. İşte ancak bu terakki merhalelerini geçtikten sonradır ki beynelmilel milletlerin tesirinden kurtularak (millî bir hars)a malik olabilir. Türkleri bir camia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek âmillerden biri de (millî iktisat)dır. Bunu da gelecek makalede izah edeceğiz”⁴⁹.

46 Heyd, *a.g.e.*, s. 113.

47 Akçura, *a.g.e.*, s. 235.

48 Akçura, *a.g.e.*, s. 236. Benzer bir şekilde Türkleri İlmî, irfanî ve kültürel olarak yükseltme ideali Türk Yurdu Cemiyeti’nin nizamnamesinde yer almıştır. Cemiyet, 18 Ağustos 1327 (1911) tarihinde kurulmuştur. Türk Yurdu Cemiyeti Nizamnamesinin 4. Maddesine göre, cemiyet, “Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine varidat ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere” kurulmuştur. *Türk Yurdu* Dergisi hiçbir siyasi Fırkanın taraftarlığını yapmayacak, “Türklüğün, Türk unsurlarının siyasi ve iktisadi menfaatlerini müdafaa edecektir. Türk unsurlarının menfaatlerini müdafaa ederken muhtelif unsurlar arasında ihtilaflar doğmasından kaçınmaya çalışacaktır” Bkz. Akçura, *a.g.e.*, s. 235.

49 Ziya Gökalp, “Millet nedir millî iktisat neden ibarettir”, İktisadiyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı: 1, 8 Şubat 1331, s. 1-3.

Gökalp gibi Tekin Alp de ilerleme ve kalkınma için ulus olabilmeyi ve milliyet ilkesini önemli bir imkân, kaynak olarak görmüştür⁵⁰.

Gökalp, milli kültürün, İran taklitçiliğinden ve Tanzimat bürokratlarında görülen Fransız taklitçiliğinden kurtularak inşa edilebileceğini savunur⁵¹. Bu sebeple 1917’de parti meclisine sunduğu raporda, medreselerin ve şeyhülİslâmlık makamının kaldırılmasını, vakıf kurumlarında ve aile kurumunda değışiklikler yapılmasını önermiştir⁵². Gökalp, İslâm’ı ulusçu bir çizgide reforme etmek, kamusal alandan çekmek ve ibadet dilini Türkçeleştirmek istemiştir⁵³.

Gökalpçi çizgide devam eden Türkçülüğün son evresinde, İslâm topluluğu içerisinde Türk toplumunun tarihi varlığı, siyasal ve kültürel olarak İslâm medeniyetine katkıları gözden çıkarılarak, geçmişten koparılarak, hatta İslâm topluluğu içerisinde yeri göz ardı edilerek, unutulurak kökleri daha eski tarihlere, topluluklara, medeniyete dayanan yeni bir kimlik ile tanımlanmaya çalışılmıştır⁵⁴.

Türk Milliyetçiliğinin açık bir dille savunulmaya başlamasında Balkan savaşlarının kaybedilmesi, Arnavutluk ve Makedonların bağımsızlığını kazanması, Osmanlı devletinin Balkanlarda tutunma ihtimalinin ortadan kalkması ile alakalıdır. Şehbenderzade Ahmet Hilmi, I. Balkan Harbi sonrasında Türklüğün uyanışını, Avrupa’da tüm azınlıkları himaye eden büyük devletlerin varlığı karşısında, Türk gençlerinin vatanın kurtuluşunu, kardeşlik ve dayanışma ile mümkün olacağını fark etmeleri ile açıklar⁵⁵.

Sonuç

Meşrutiyet dönemi yönetici ve bürokratları için devletin bütünlüğü ve devamı öncelikli meselelerden biridir. Osmanlı milliyetçiliğini inşaya dönük olarak ittihad-ı anasir politikası, farklı etnik köken ve inançta toplulukları, eşit haklara sahip tek bir millet olarak yaratmaya çalışmıştır. Söz konusu politika, İttihat ve Terakki Fırkasının otoriter ve merkezîyetçi uygulamaları ile birlikte sürdürüldüğünden gayrimüslim halkın tepkilerine sebep olmuştur. Bununla birlikte, başta İttihat ve Terakki Fırkası olmak üzere bu dönemin siyasi partilerinde, Osmanlı milliyetçiliği yaratmaya dönük faaliyetler, “ön” milliyetçilik olarak değerlendirilebilir.

II. Meşrutiyet sonrası Türk siyasal partilerinde, parti programlarında Avrupa halklarına göre geri kalmış Osmanlı halkının çağdaş düşünce, bilgi teknolojisi ve yaşama biçimini hızlıca değıştirme ve “mesafeyi kapatma” anlayışının hâkimidir. İttihat ve Terakki Fırkası,

50 “Umûmi bir mahiyeti hâiz olan bir ilm-i iktisat ile, fert, aile, cemaat iktisatları bir merkez-ih vahdet etrafında toplanılamaz. Bunları toplamak için millet denilen rabıtaya ihtiyaç-ı kati vardır. Fert, aile ve cemaat iktisatları millet denilen âmil sayesinde yekdiğeriyle tesânüd etmezse hiçbir vakit mühim bir kuvve-i iktisadiye vücuda gelmez, fertleri aileler, cemaatler iktisaden birbirinden ayrı olarak ve binaenaleyh takatsiz, kuvvetsiz bir halde yaşamağa mahkûm olurlar. Halbuki millet denilen âmil ve rabıta ile vücuda gelen tesânüd sayesinde servet ve istihsâlâtı artırmağa, hârice karşı mukavemeti teşdîd etmeğe medâr olan toplu bir kuvvet peyda olur. Millet âmil ve rabıtası her yerde bir değildir. Seciye-i milliye Fransızlarda başka, Almanlarda başka, İngilizlerde başka, Türklerde büsbütün başka türlü tesirler vücuda getirir. Binaenaleyh iktisat her yerde bir değil, her milletin kendine mahsus bir millî iktisadı vardır ki toprağın, iklimin, ahalinin vesâir avâmil ve anâsır-ı mahsusanın tesirâtına tâbidir” Tekin Alp, “İttihat Ve Terakki Fırkasının İktisadi Faaliyeti I”, İktisadiyat, Yıl 1, Sayı: 30, 6 Teşrin-i evvel 1332, s. 1; Toprak, *a.g.e.*, s. 27. Ayrıca bkz. Ziya Gökalp, “Millî iktisad nasıl vücuda gelir”, İktisadiyat, Yıl 1, Sayı: 35, 24 Teşrin-i sâni 1332, s. 1-3.

51 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 139.

52 Heyd, *a.g.e.*, s. 22

53 Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya”, *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 133.

54 Zafer Yörük, “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 310.

55 Şehbenderzade Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 84-85; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 187.

Osmanlı Kimliğinden Türk Ulusuna: Modernleşen Türkiye’de Millî Kimlik Politikaları
(1908-1918)

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Ahrar Fırkası ve Osmanlı Demokrat Fırkasının parti program ve beyannamelerinde ekonomik kalkınma ve sanayileşmeye dair izlenecek politik adımların tanımlandığını görebiliriz.

Türk Millî kimliğinin inşası sürecinde, geleneksel toplumsal yapının eleştirisi, bunun yanında halkın bütününe hukuk-ı siyasiyesini güvence altına alan bir demokratik yapılanma siyasal parti programlarında yer almıştır. Osmanlı devletinde yaşayan farklı etnik ve inançta halkların devlete olan bağlılığını sağlamaya dönük çabalar, dönemin siyasal parti programlarında demokratik ilke ve politikaların belirginleşmesini gerektirmiştir. Bunun yanında tüzük ve programlarda halkın demokratik sürece katılımı ve işleyişe alıştırılması gibi bir amaç da vardır.

II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının yazılarında acil olarak “millet-i hâkime”nin, Türklerin eğitim, kültür ve ekonomik bakımdan durumunun iyileştirilmesi gerektiği dile getirilir. Parti programlarında ziraat, zanaat ve sanayinin geliştirilmesi ve Türk halkının “teşebbüs-i şahsi” gayretinin artırılması planlanır. Bu dönemde kurulan derneklerce, dilde ve yaşayışta yabancı kültürel etkilerin ortadan kaldırılması gibi kültürel bir milliyetçilik hareketi başlatılmıştır. Bu hareket zaman içerisinde yeni bir tarih, inanç ve gelecek tahayyülünün gelişmesini sağlamıştır. Yeni bir Türk kimliği, Tarih, Kültür, Dil, Edebiyat gibi alanlarda yeni araştırmalar ve metinler üretilmesini sağlamıştır. Türkoloji alanında yapılan çalışmalar, yeni Türk kimliğinin tarihi köklerini ve özelliklerini tespit etmeye dayalıdır.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (2010), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Akçura, Yusuf (2001), *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Birinci, Ali (2001), *Tarih Yolunda*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Birinci, Ali (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Çalen, M. Kaan (2016). “II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 4, ss. 227-254.
- Georgeon, Françoise (2016), *Osmanlı Türk Modernleşmesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Gökalp, Ziya (1331), “Millet nedir millî iktisat neden ibarettir”, *İktisadiyat Mecmuası*, Yıl 1, Sayı: 1, 8 Şubat 1331, s.1-3.
- Gökalp, Ziya (1331), “Millî iktisat nasıl vücuda gelir”, *İktisadiyat*, Yıl 1, Sayı: 35, 24 Teşrin-i sâni 1332, s. 1-3.
- Hanioglu, M. Şükrü (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hatipzâde Ayetullah (1328), *Kime Rey Verelim?*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.
- Heyd, Uriel (2002), *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Hocaoğlu, Baran (2010), *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İttihat ve Terakki Fırkasının nizamname-i dâhilisi ve Osmanlı İttihat ve Terakki Partisinin Program Müsveddesi (t.y.)
- Kaan, Oğuz (2008), *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İ. Ü. S. B. E. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kara, İsmail (2003), *Din İle Modernleşme Arasında*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Kara, İsmail (2019), *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Karabulut, Umut (2014). *İzmir Kentinde Siyasal Protesto Kültürü*, İstanbul, Yeditepe Yay.
- Karakuş, Gülbeyaz (2007), *Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları Mizan Gazetesi Örneği*, Marmara Üni. S.B.E. Yüksek Lisans Tezi.

- Lütfi Fikri (1338), *Hükümdarlık Karşısında Milliyet Mesuliyet ve Tefrik-i Kuva Mesâili*, Akşam-Teşebbüs Matbaası.
- Mardin, Şerif (1996), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yay.
- Osmanlı Demokrat Partisi Programı, Parti-i 'ibad yani Genç Demokrat Partisi Siyasi Programı, (1325/1909)
- Parla, Taha (1993), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yay.
- Somel, Selçuk Akşin (2006), "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi" *Tanzimat Ve Meşrutiyetin Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 88-116.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (1991), *Muhalefetin İflası*, Haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul: Nehir Yay.
- Alp, Tekin (1332), "İktisad nokta-i nazarından terbiye ve talim", İktisadiyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı: 26, 25 Ağustos 1332, s. 1-3.
- Alp, Tekin, (1332). "İttihad ve Terakki Fırkasının İktisadi Faaliyeti I", İktisadiyat, Yıl 1, Sayı: 30, 6 Teşrin-i evvel 1332, s. 1-2.
- Toprak, Zafer (1982). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yay.
- Tunaya, Tarık Zafer (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul: İletişim Yay.
- Ünüvar, Kerem (2006), "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya", *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (2000), *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Yörük, Zafer (2009), "Politik Psişe Olarak Türk Kimliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 309-324.